

ЕЗИКОВА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В НЕОЧАКВАНА СРЕДА

Маргарита Младенова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

LANGUAGE INTERFERENCE IN UNEXPECTED ENVIRONMENT

Margarita Mladenova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The paper deals with the interference markers in the Czech text of the diary of monk Sava of Hilendar born in Czechia as Slavibor Bräuer who wrote it in Hilendar monastery in 1881–1884. The language situation in this monastery is short presented and examples of interference are presented divided in 3 groups of type – names of local realy; terms from orthodox church ceremonies and parts of ritual garment; semantic and grammar transformations in the Czech language of the original text. The influences are exclusively from Church Slavonic and Bulgarian languages.

Key words: Language interference, Czech, Bulfarian, Mount Athos, Chilendar monastery, Czech monk at Athos monastery

Наблюденията, които искам да споделя тук, са почерпани от дневника на атонския монах Сава Хилендарец, воден през 1881 – 1884 г. Авторът произхожда от Кутна Хора – Чехия, където е роден в семейство с немски корени, но с чешко самосъзнание с името Славомир Бройер и е получил начално образование на немски език, а по-късно учи в гимназия в Прага – отначало на чешки, а след това отново на немски език. Живота си до началото на писането на дневника е прекарал предимно в Чехия, където се занимава със земеделие и междуременно пак там завършва земеделско училище. Преди пристигането си в Хилендарския манастир, където по онова време количествено преобладават монаси с български произход, той прекарва 2 – 3 години в Сърбия отново в земеделско стопанство (Черни, Нишева 2019) и благода-

рение на познанството си с духовници, свързани с Хилендарския манастир, решава да се насочи към монашеско поприще в Хилендар (Дожич 1907). По онова време Света гора е още под властта на Османската империя, но относителната независимост на тамошните манастири, особено що се отнася до вътрешните им дела, е била привлекателна за бъдещите монаси.

Да се опитаме да възстановим как е изглеждала най-общо езиковата ситуация в Хилендарския манастир и изобщо на Атон в епохата, към която се отнася дневникът. В голяма степен тя е била сходна с общата езикова ситуация в Османската империя, където носителите на всички езици от империята са общували помежду си повече или по-малко свободно, и то невинаги задължително на турски език. На първо място е господствалият в империята и особено във властовите центрове турски, от който идва и значителна част от тогавашната терминология. Освен него на второ място важна роля играе гръцкият език на околното население, както и на голяма част от манастирите, обитавани от гръцки монаси. Особено за обитателите на Света гора гръцкият език е играл важна роля и самият отец Сава неколkokратно споменава в дневника си, че незнаенето на гръцки език било голяма пречка за него лично, защото ограничавало свободата му на общуване с хора извън манастира, особено с външните работници, които участвали в земеделските работи и част от които били гърци. Третият елемент, който съществено отличавал езиковата ситуация в Хилендар от общата ситуация в империята освен земите, населени с българи, е бил църковнославянският език на богослужението, с който новопостъпилите послушници е трябвало да бъдат подробно запознати от своите „старци“, т.е. монаси с дълъг стаж, които са поемали грижата за прехраната и обучението на всеки конкретен новодошъл в манастира. И не на последно място – трябва да отбележим българския език, на който голяма част от хилендарските монаси са били носители и който в официално нерегламентирана степен е могъл да въздейства върху езиковата им практика извън определената среда на богослужението. Именно това е необичайната характеристика на средата, в която родният чешки език на отец Сава взаимодейства с българския език. Освен българи по произход в манастира са живели и монаси сърби по рождение, както и отделни представители на гръцката и руската народност. В различните манастири богослужението се е извършвало на съответния език на преобладаващата народност, но благодарение на православния характер на всички манастири дори в богослужението е имало моменти на езиково смешение. Според данните от дневника на

големите празници за извършването на всенощното бдение са се канели изкусни певци от други манастири или от Карея и скитовете, които изпълнявали част от песнопенията на гръцки, докато местните псалти пеели съответните части на църковнославянски, като последователно изпълнявали една и съща самостоятелна част и на двата езика. Разгледаните обстоятелства създават много сложна езикова ситуация, при която на относителна регламентация се подчинява само същинското богослужение, изпълнявано в Хилендар на църковнославянски език, няколко пъти в годината редувано с пеене и служение и на гръцки език. За сметка на това във всекидневната комуникация конкретно в Хилендарския манастир е имало многостранно взаимодействие между славянските езици – български, сръбски и църковнославянски.

Специфичен е бил случаят на пристигналия през пролетта на 1881 г. в манастира нов послушник Славомир Бройер, след пострижението за монах – отец Сава Хилендарец, и на неговите трима възпитаници, които приемат православието и по-късно също стават монаси там¹. Четиримата са носители на чешкия език, който остава непознат за останалите обитатели на манастира. Освен това отец Сава е владеел перфектно немски език, може да се каже, че той по рождение е бил двуезичен и дори че чешкият език при него е бил усъвършенстван след завършването на системното му немскоезично гимназиално и професионално (земеделско) образование. Както споменава в дневника си, неговите научни записки, водени на чешки и на немски език, са били безполезни за всички останали обитатели на манастира освен за тримата му млади възпитаници, защото и двата езика били непознати в манастирската езикова среда. Прави впечатление, че дори в комуникацията си с различни гости на манастира той използва немски език, специално е канен да приема гостите при посещения на хора от Австрия и Германия, които са негови носители. Дори разговорите му с някогашния руски аристократ, по онова време вече отец Константин – отшелник, свързан с руския светогорски манастир – се провеждат на немски език, тъй като и двамата са го използвали свободно.

Разгледаните по-долу примери за езиково взаимодействие засягат преди всичко приемането в чешкия език на дневника на елементи от българския език на монасите от манастира и на голяма част от гостите, които са идвали от България. Разбира се, най-естествено е бързото проникване в неговия чешки език на различни названия на ре-

¹ Това са осиновените и отгледани от него Далибор, Сватош и Пршемисъл, които по-късно също стават монаси в Хилендар. – Б.а.

лии, които дотогава са били непознати или почти непознати за автора на дневника. Въпреки задълбочените си интереси в областта на ботаниката и зоологията (характерни през XIX и XX в. за цялото чешко общество), допреди идването си в манастира той не е познавал значителна част от билките и храните, които не са се срещали в Чехия с нейния по-хладен и влажен климат.

Ето няколко примера за лексикални елементи, които се появяват в записи към различни моменти от живота в манастира, с които е искал да запознае близките си в Чехия.

1. Местни реалии

Сред специфичните местни особености се открояват например названията на дините, пъпешите и тиквите, които се различават не само в отделните славянски езици, но и в диалектите на един и същи език – достатъчно е да се проследят названията им в българските говори (*диня, любеница, каунь* и т.н.). Трябва да се има предвид, че благодарение на климатичните условия на Балканите тук те се отглеждат в по-голямо количество и имат съответно по-голямо значение за прехраната на населението, отколкото в Чехия. В съвременния чешки език най-разпространено е названието *meloun* и то може да се употреби както със значение ‘диня’, така и ‘пъпеш’ със съответни определения към тях (чеш. *meloun vodní* ‘диня’ ~ *meloun cukrový* ‘пъпеш’). Затова като напълно естествено трябва да се разглежда заемането в текста на дневника на южнобългарското название *каунь* под формата *kavon*.

(1) *Melouny a kavony pěstují se v hojnosti.* ‘Дини и пъпеши се отглеждат обилно.’

(Запис към 2 юли 1881 г.)

(2) *Mezi tím jsem se vykoupal, nasytil se s fíky a hrozny, odpočinul sobě v chládku a občerstvoval se šťavnatými kavony.* ‘Междувременно се изкъпах, наядох се със смокини и грозде, починах си на хладничко и се освежавах със сочни пъпеши.’

(11 август 1882 г.)

Пример (1) се отнася към първото лято от престоя на бъдещия отец Сава в манастира и представя по-скоро общата характеристика на природата и стопанството тук. Пример (2) е вече конкретен разказ за приятно прекаран ден край морето, където е имал задължението да изпере чували, изцапани с вар.

В целия дневник специално внимание се отделя на названията и обстоятелствата, които са непознати в Чехия, посвоему екзотични и нови, защото именно тях авторът е оценявал като интересни за неговите близки там. Характерно за него е, че много преди идването си в манастира е станал вегетарианец и въпреки че по тази причина спазването на постите не е представлявало някаква трудност за него, на много места им отделя внимание именно като особеност, запознаваща с манастирските реалии и донякъде с практиката на останалите монаси. И въпреки че месната храна и животинската мазнина са били голяма рядкост, употребявали са се само няколко пъти в годината на най-големите празници, все пак са били допустими за монасите, а консумацията им е изрично дефинирана в църковния календар.

- (3) *Olej jmenuje se zde máslo postní a mastnota zvířecí – máslo blažný.* – ‘Тук зехтинът се нарича *постно масло*, а животинската мазнина – *блажно масло*.’

(3 декември 1881 г.)

Както се вижда, термините *постно* и *блажно* съвсем естествено навлизат и в неговия личен идиолект, въпреки че той осъзнава техния местен характер. При това заемането се подчинява на закономерностите на чешкия език и те са представени в чехизиран вариант с наставка *-ní/-ný*, която ги класифицира за целите на чешкото склонение съответно към мекия или твърдия тип прилагателни.

Към местните реалии, които авторът е сметнал за необходимо да сподели с близките си, можем да отнесем монашеските имена в православен вариант и названията на различните видове манастирски дейности – задължения на монасите, които споделя в дневника си и на които тук няма възможност да се спираме подробно. Пример (4) е само един представителен случай:

- (4) *Po propuštění přišel do Chilandaru, pásl kozy, a když se prodaly stal se lozarem, čili vinařem.* ‘След освобождаването си дошъл в Хилендар, пасъл козите, а когато козите бяха продадени, стана *лозар*, тоест *винар*.’

(19 март 1884 г.)

В чешкия език названията на гроздето и виното не се различават, а названията на лозата и мястото където се отглеждат лози, е от същия корен – *víno/(hrozhové) víno/hrozno* ‘грозде’ ~ *víno* ‘вино’, *vinohrad* ‘лозе’ ~ *vinná réva* ‘лоза’. Оттам идва и необходимостта да преведе за своите близки наименованието на службата *лозар* с чешкия термин

винар, въпреки че тези две названия на професии в български се различават значително. Това няма особено значение за носителите на чешкия език, тъй като там двата български корена имат само един еквивалент.

Значително място в дневника е отделено на хора, с които авторът е имал възможност да общува или които са влизали в някакви отношения с манастира. Така в неговия текст могат да се открият названия на народности и етнически групи, които са били в досег с Хилендарския манастир.

- (5) *Od několika neděl pasou zde Kucovlaši stáda svá. Jsou to vlastně Cincari kteří vedou kočovnický život živíce se od stád svých. Ponejvíce držejí ovce a vyrábějí zvláštní druh syru který jest v celém Turecku oblíben. V létě pasou až u Nišu na Suve planině a na zimu přitáhnou k moři, kde sněhu nemá. Mnohý jest majetníkem od několika tisíc ovec, má také dle toho mnoho čeládky živiti.* ‘От няколко седмици *куцовласи* пасат тук стадата си. Всъщност това са *цинцари*, които водят номадски живот, прехранвайки се от стадата си. Най-много гледат овце и произвеждат особен вид сирене, което е много обичано в цяла Турция. През лятото пасат [стадата си] чак край Ниш на Сува планина, а през зимата идват към морето, където няма сняг. Мнозина са собственици на по няколко хиляди овце, също така трябва да хранят и голяма челяд.’

(4 декември 1881 г.)

Освен двете етнически названия – *куцовласи* и *цинцари*, в по-големия откъс (5) могат да се наблюдават и прояви на същинска интерференция, т.е. отклонение от нормите на чешкия език: в самото начало на откъса изразът чеш. *od několika neděl* може да се разглежда като повлиян от бълг. *от няколко седмици*, защото, макар в чешки да се наблюдава употреба на предлог *od* за означаване на начална точка във времето, но когато става дума за действие, продължаващо и в момента на говоренето, е по-обичайно да се употреби чеш. *již několik neděl*. Интересна е и формата на народностните названия – в чешки именителната форма за мн. ч. на съществителните от м. р. най-често е с окончание *-i*, което предизвиква палатализация на предходните съгласни. Такъв случай наблюдаваме в названието *Kucovlaši* < *Kucovlach*, тъй като етнонимът *Vlach* е известен в Чехия с им. пад. мн. ч. *Vlaši*. За разлика от тях названието *цинцари* е без палатализация, както се употребява на български. Най-ярко влияние от българския език се вижда в края на пред-

последното изречение, където виждаме чеш. *přítáhnou k moři, kde sněhu nemá*. Екзистенциалната употреба на глагола *mít* не съвпада с предикативния начин на изразяване на съществуване в чешки, където за тази цел се използва глаголят *být* (чеш. *kde sněhu není*). Трябва да добавим и топонима *Сува планина*, който е подчинен изцяло на чешките формални изисквания и съответно е съгласуван по падеж.

2. Терминология, свързана с богослужението

Като напълно естествено трябва да се разглежда включването на редица църковнославянски термини в описанието на различни елементи от православната обредност, както и на облеклото на монасите. Употребата както на названията на реалиите, така и на богослужебната терминология не могат да бъдат смятани за прояви на същинска интерференция, тъй като при тях не се наблюдава нарушаване на нормите на чешкия език, а само заемане на названия, които не съществуват в чешкия език. Тук авторът споделя всекидневни битови обстоятелства, стремейки се да представи на близките си непознатите за тях елементи от новия му монашески живот.

- (6) *Při postřižení na mnicha budou se mne také ptáti, proč jsem do kláštera přišel, za kterou příčinou?* ‘При пострижението за монах ще ме питат също защо съм дошъл в манастира, по каква причина?’

(24 декември 1881 г.)

Интересен случай на частична интерференция представя пример (6), където е употребен православният термин *пострижение*, назоваващ тайнството на получаване на монашеско звание. Той има свой широко известен еквивалент в чешкия език – чеш. *postřižiny*, който се използва за назоваване на същото тайнство, но авторът е предпочел местния термин, най-вероятно спонтанно, защото вече многократно го е чувал във връзка с посвещаването в монашество. Най-вероятно минималната формална разлика между двата термина е била възприемана като специфична отлика между православната и католическата традиция. Подобен може би е мотивът и при названията в описанието на сбогуване на манастирското братство с негов починал член в пример (7):

- (7) *Tu bývá on opřeván, okaděn, činí se jemu mětání, poklony a celování.* ‘Тук го опяват, кадят, правят му се метани, поклони и целование.’

(25 април 1882 г.)

Всички действия, свързани с опелото и прощаването с покойника, са с български църковнославянски произход, в една или друга степен бохемизирани – опяването е частично приспособено към чеш. глагол *opřevovat*, който обаче е семантично по-близо до бълг. глагол *възпявам*. Подобен е случаят с каденето, което в българския език е термин за ароматизирането със запален тамян, за разлика от чешки, където означава по-скоро разпространяване на неприятна миризма. Въпреки това и двата глагола са употребени с тяхното българско/църковнославянско значение. Гръцкото название *метани*, прието и в български и църковнославянски (чеш. *mětaní*), в бохемизираната форма с *á* и *í* бързо става неразделна част от активния речник на бъдещия отец Сава и се среща и на много други места в дневника му. В названието чеш. *poklony* отново изпъква семантичен българизъм, защото тук явно се има предвид физическото действие покланяне, докато в чешки *poklona* означава ‘комплимент’. Това значение тук се изключва от контекста. И накрая терминът *целование* е зает изцяло с църковнославянска форма и семантика.

Подобен начин на заемане се наблюдава също при многократното споменаване в дневника на различните видове богослужение и свързаните с тях атрибути, пример за които е (8):

- (8) *První týden po hodu velikonočním světi se způsobem zvláštním. Nechodí se s klepalem okolo kostela, nýbrž vyzvání se všemi zvony, jak na pravidlo tak i na večernou.* ‘Първата седмица след Великден се празнува по особен начин. Не се ходи с *клепалото* около църквата, а се звъни с всички камбани както за *правило*, така и за *вечерня*.’

(13 април 1884 г.)

Както се вижда, *клепало* е заето без изменения, като термин, защото то не е известно в Средна Европа и обозначава специфичен начин за свикване на вярващите, характерен за балканската монашеска и въобще църковна традиция. Също като заемки трябва да се третират двете названия на богослужение от всекидневния цикъл – *правило* и *вечерня*, но за разлика от първата заемка, при която не се наблюдават други изменения освен прилагането на падежни форми (в случая за твор. пад.), при другите две названия имаме и словообразователна адаптация – вм. бълг. *правило* имаме замяна на наставката *-ло* с нейния чешки вариант *-dlo*, защото в чешки е широко използвана родствената форма *pravidlo*. Подобно е положението и с формата *na večernou*, където българският термин *вечерня* е заменен със субстантивирана употреба на прилагателното *večerná (bohoslužba)*, но скло-

нена по твърдия склонитбен тип, вместо традиционната в чешкия език форма за меко прилагателно *večerní*.

На подобна трансформация са подложени и други православни реалии (термините *расо*, *наметка*) и в примери (9) и (10):

- (9) *Svrchní oblek jest řasa široká to halena až k patám dosahujíc.*
 ‘Горната дреха е расо, широка риза, дълга чак до петите.’
 (17 декември 1881 г.)

Тук расото е приспособено към чеш. *řasa* ‘водорасло’ по чисто формален признак. В запис (10) обаче, направен около 2 години по-късно, расото е по-близо до българското си звучене, въпреки че остава в ж. р., но без палатализация на *r > ř*. Във втория пример (10) се появява и още един важен елемент от монашеското облекло – наметката, която отново е приспособена към чешкото произношение като *námětka* с удължаване на гласната в първата сричка и палатализиране на *m* пред *ě*.

- (10) *Ráno, jde-li do kostela, vezme pouze rasu, přehodí námětku přes čepici a je hotov, kdež to já od hlavy až k patě oblekati se musím.*
 ‘Сутрин, ако отива в църквата, вземе само расото, прехвърли наметката през шапката и е готов, докато аз трябва да се обличам от глава до пети.’
 (13 януари 1883 г.)

В пример (9) употребата е от момента на първоначалното му обличане с монашески дрехи, докато е още послушник, преди действителното пострижение за монах, докато (10) е вече от периода след пострижението, когато е подробно запознат с практическата страна от монашеския живот. Още един случай на заемка от български представя употребата на бълг. *побратим* в (11), както и чеш. *zakaľuděri se*, което е широко разпространен глагол в български, макар и с представка *по-* (*покалуѓери се*), независимо от това, че етимологията му отвежда към гръцки първоизточник.

- (11) *Budu míti pobratima, neb se zakaľuděri ještě jeden mladý člověk jmenem Jeremije.* ‘Ще имам *побратим*, защото ще се *покалуѓери* още един млад човек на име Йеремя.’
 (23 март 1883 г.)

Подобен е случаят в (12) при употребата на термините *процесия*, *дякон* и *литургия*, които навлизат в оригиналния си вид, така както се използват на български за означаване на литургията и участниците в нея.

(12) *Před liturgií obdývalo se procesí kolem kláštera a při mši sloužilo prý 21 porů a 9 djakonů.* ‘Преди литургията е имало процесия около манастира, а литургията служили 21 свещеници и 9 дякони.’

(27 март 1884 г.)

Както вече беше споменато, повечето от тези заемки в текста на дневника нямат точни еквиваленти в чешкия език и по тази причина те много лесно заемат място в идиолекта на новия послушник, а след това и монах. Изключение прави терминът *литургия*, който е употребен в (12) заедно с чешкия си еквивалент *mše*. Трябва да отбележим, че всички заемки се подчиняват на граматичните изисквания на чешката падежна система.

3. Граматични и семантични измествания

Като същински прояви на интерференция можем да разгледаме случаите, когато употребата на дума или граматична конструкция е в противоречие с основните правила на чешкия език. Сред тях са няколко случая на замяна на чешки предлог с друг, характерен за определена популярна конструкция в български, както в (13) и (14).

(13) [*archimandrit*] *Makaríe nyní u Solun* ‘архимандрит Макарие сега у Солун’

(Запис към 7 декември 1881 г. – поименен списък на монасите)

В чешкия език Солун завършва на палатално *ň* и е от ж. р., докато в този запис завършва на твърда съгласна и е от м. р. Освен това чешкият предлог *v* е заменен с *u* очевидно под въздействието на местния говор на монасите от български произход.

(14) *Byl jsem celý den v mé zahrádce* на мої. ‘Прекарах цял ден в градинката си на морето.’

(7 април 1884 г.)

Аналогичен на (13) е случаят в (14), където популярната и в наше време конструкция бълг. *на морето* е повлияла върху чешкия оригинал на дневника, в който би трябвало да очакваме установената конструкция чеш. *u moře*, използвана в наше време стереотипно за означаване както на постоянно местонахождение край морето, така и на всякакви други туристически излети.

Пример (15) съдържа няколко характерни прояви на интерференция в идиолекта на отец Сава Хилендарец – сред тях една от мно-

жеството употреби на думата *метани*, в чешки вариант *metání*. Освен това употребата на глагола *přesídlit* е във възвратна форма, най-вероятно под влияние на *преместя се* с възвратна форма на български. Но най-интересна е употребата на глаголи от корена *прав-*, които в няколко последователни примера показват пълно разминаване със съвременното си значение в чешкия език. В пример (15) това е *Napravili (smlouvu)*, като глаголът в чешки се употребява със значение ‘поправя, ремонтирам’, докато в нашия случай определено се има предвид съставянето и подписването на договор, т.е. значението на *направя* в съвременния български език.

(15) *Přijat byl archimandrit Melchisedek do svazku obce klášterní a činil dnes příslušné metání. Jest rodem Rus a koupil od Chilandara jednu keliji as půl hodiny od kláštera vzdálenou již před několik let. Napravili s ním následující smlouvu: On přesídli se do starého kláštera na břeh mořský. ‘В манастирското братство беше приет архимандрит Мелхиседек и днес на събора направи съответните метани. Той е руснак по рождение и купи от Хилендар една килия на около половин час разстояние от манастира още преди няколко години. Направиха с него следния договор: Той ще се премести в стария манастир на морския бряг.’*

(31 март 1884 г.)

Като подобен семантичен българизъм трябва да се разглежда и употребата на глагола *popravit* в (16), (17) и (18), тъй като чешкото значение на глагола е ‘екзекутирам’, докато българското ‘поправям, ремонтирам’ е единствено допустимото от контекста в (16).

(16) *Před několika dny bratři popravili cestu od dešťové vody vymletou a dnes se již tam stěhovali kteří totiž noclehovati nahoře hodlají. ‘Преди няколко дни братята *поправиха* пътя, изровен от дъждовната вода, и днес вече се пренасяха онези, които планират да нощуват горе.’*

(19 септември 1882 г.)

Подобно значение предполага и употребата на глагола *popravit* в (17):

(17) *Od včera přescpaný žaludek se opět popravil. ‘Претовареният от вчера стомах отново *се (n)оправи*.’*

(20 февруари 1884 г.)

Същото може да се каже и за двете употреби на глаголи с корен *прав-* в (18), където безличните форми *napravil se* и *popravili se* могат да дадат логичен превод на български само с българското значение на съответните форми.

(18) *užitek následovně klášter nemá, ba spíše výlohy větší, neb napravil se vloni vodovod a popravili se všichni stavení.*
'следователно манастирът няма полза, по-скоро разходите са по-големи, защото миналата година *се направи* водопровод и *се поправи*а всички сгради.'

(15 април 1884 г.)

Употребите на тези форми още в записите от 1882 г. нататък са свидетелство за трайно проникване на българските им значения в идиолекта на отец Сава. Обстоятелството, че семантичното различие между тях в двата езика е съществено, категорично свидетелства за наличието на интерференция между двата езика в този случай. Към пример (18) може да се добави като отклонение от съвременната норма и употребата на формата за м.р. одушевени съществителни *všichni* за съществителното *stavení*, което е от ср. род. Това свидетелства за недостатъчната стабилност на нормата през онзи период, когато чешкият език не е институционализиран на държавно ниво, а може би и за нейното непълно овладяване от самия отец Сава.

Аналогичен характер на интерферентни отклонения от нормата имат и употребите на чеш. *mnoho* < бълг. *много* в случаите, означаващи абстракции или неброими субстанции (19), (20) и (21), за които в чешкия език се използва наречие *moc* или *velmi*. Нещо повече – в съвременната устна норма на чешкия език процесът е обратен – *moc* измества *mnoho* от съчетанията със съществителни, означаващи броими предмети.

(19) *Živých i mrtvých spomínati jest zvlášť u Rusů velmi rozšířený obyčej na který mnoho držejí a také mnoho platějí.* 'Да се споменават живите и мъртвите особено при русите е много разпространен обичай, *на който много държат* и също така *много* плащат.'

(31 март 1884 г.)

В (19) очевидно употребата на *mnoho* е неестествена за нормата на чешкия език, където количественото нарастване при абстракциите и действията, изразени със съответния глагол, се предава с помощта на наречие *velmi*, евентуално *moc*. Освен това целият израз *na který*

mnoho držejí е и явна, включително словоредна, калка от бълг. *на кой-то много държат*.

(20) *Druhého se chytají souchotiny a druzi dva jsou mnoho starý.*
'Другият хваща охтика, а другите двама са много стари.'
(24 март 1884 г.)

В (20) също употребата на *mnoho* като определение към прилагателното *star* не съответства на разпределението на наречията в книжовната норма на чешкия език.

(21) *Mnoho cením sobě, že se vyjádřil Dalibor příležitostně stran úmyslu svého pro budoucnost.* 'Аз много ценя това, че Далибор случайно беше споменал за своите намерения за бъдещето.'
(22 април 1884 г.)

И в (21), аналогично на (19), съчетанието на *mnoho* със сказуемото *cením* е необичайно за чешката книжовна норма. Употребата на това наречие в нарушение на нормата се среща и на други места в текста на дневника, което е свидетелство, че обобщаването на *mnoho* като главен количествен показател е свързано с въздействието на българската езикова среда в манастира по онова време.

Много сложна е интерференцията в (22), където самият автор на дневника е усетил, че цитираният израз е непрозрачен за един чех и е направил опит да го преведе, като го е контаминиран с друг чешки глагол.

(22) *Mnichové sami nyní pravějí: „Starci se zbrkali“, t.j. přenáhli se.* 'Самите монаси сега казват: „Старците се сбъркаха“, т.е. прибързаха.'
(5 март 1882 г.)

Бълг. *сбъркам* в устната реч звучи доста подобно на чешкото наречие *zbrkle* 'прибързано, необмислено'. Затова на автора на дневника се е сторило логично да са употребили по-меката оценка 'постъпиха прибързано', вм. реално използвания български глагол, където наистина става дума за грешка, неправилно взето решение.

Тъй като в чешкия език съществува думата *blaho* 'благо', в (23) наблюдаваме употреба на глаголната форма *oblažiti*, която е изглеждала като разбираема за носителите на чешкия език, макар на чешки да е необичайна употреба на подобна глаголна форма.

(23) *Jde pak oblažiti klášter jiný přítomností svou.* ‘После отиват да облажат друг манастир с присъствието си.’

(7 март 1884 г.)

Тъй като отец Сава е оценявал употребата в неговата реч на български думи като потенциална опасност да бъде разбран неточно, в някои случаи той включва и маркерите за авторефлексия в своя текст, защото неизбежно са му се натрапвали езикови съпоставки и сравняване на българските с чешките изразни средства. Такива случаи наблюдаваме в (24), (25) и (26), където дори лексемите, които оценява като не съвсем ясни, получават и негов чешки превод. Ето пример за експресивна оценка на един от монасите в манастира, „старец“ на неговия възпитаник Сватош:

(24) *Všeobecně platí za lakomce a jmenují jej po bulharsku, srebrolubce, kurkuta, variklečkou a že jest mnoho „stegnuti“, tj. stahuje nebo strachuje se před nějakým vydáním.* ‘Той е всеобщо известен ция и на български го наричат сребролюбец, куркут, вариклечко и че е много „стегнат“, т.е. дърпа се или се страхува от някакъв разход.’

(2 март 1883 г.)

От записа се вижда, че повече от година и половина в манастира е помогнала на бъдещия отец Сава да се запознае и с експресивните думи в българския език и най-вече да започне да усеща тяхната експресивност и изразителност. Що се отнася до формата „стегнат“, цитирана от автора като българска оценка, допускам, че става дума за „стиснат“, която авторът не е запомнил точно, но от позицията на съвременен преводач няма как да се получи информация за тогавашния реален състав на експресивните думи и дали преди почти 150 години сребролюбиеето е било изразявано с думата *стегнат*, или още тогава е била в сила съвременната дума *стиснат*. Иначе той еднозначно посочва, че това са думите, с които човекът е бил оценяван именно на български език.

Употреба на авторефлексивния маркер *както се казва тук* наблюдаваме в (25):

(25) *Po mnoholetém trpění měl velmi lehkou smrt, zemřel, jak se zde říká, na pořou.* ‘След дългогодишни страдания смъртта му беше лека, умря, както се казва тук, на крака.’

(16 март 1884 г.)

Подобна бележка откриваме и в пример (26), от който става ясно, че народните названия на църковните празници са били в обращение в манастира, защото монасите са били свикнали с тях още преди пострижението си и са ги използвали в неофициалната комуникация.

(26) *Neděle a zároveň i svátek „Zvěstování panenky Marie“, čili po zdejším „Blagovec“.* ‘Неделя и същевременно „Благовещение на света Богородица“, тоест *по тукашному* „Благовец“.’
(25 март 1884 г.)

Въпреки това, особено в названията на църковните празници, винаги използва първо пълното чешко наименование, а след това и българското им народно название, в което най-точно се отразява акуратността на автора и стремежът му да бъде точен.

Беше установен само 1 случай (27) на формална интерференция със сръбския език, с който отец Сава е бил в контакт в продължение на 2 години преди пристигането си в Хилендарския манастир.

(27) *Ze Srbska z Nišu přišel tamější vyslanec klášterní, jenž tam živí na chilendarské metochii, bez všeho ohlašování, náhle a nepředvidaně.* ‘От Сърбия, от Ниш, пристигна тамошният манастирски пратеник, който *живее* там в хилендарски метох, без предварително известие, внезапно и непредвидено.’
(23 ноември 1881 г.)

Както се вижда, използвана е сръбската форма *živí* вм. чеш. *žije* с частично бохемизиране на окончанието, което я приспособява донякъде към формите за 3 л. ед.ч. на чешкото IV спрежение (аналогично на чеш. *prosí, trpí*).

От представените тук примери може да се направи заключение, че в чешкия език на дневника на отец Сава Хилендарец елементите от местния говор на монасите засягат на първо място манастирските реалии – битови и свързани с православно богослужение, а проявите на същинска интерференция са преди всичко семантични трансформации при думи със сходно звучене, но с различна семантика в българския и чешкия език, което е естествено за човек без специална езикова подготовка, попаднал в южнославянската среда, където все пак комуникацията на славянски езици е била много по-малка спънка за общуването, отколкото например гръцкият език, който наистина би трябвало за тази цел да е изучаван специално. Следи от контактите със сръбския език открихме в (27), където е използвана формата *živí*

‘живее’ в м. чеш. *žije*, както и във формата на някои от личните имена на монасите, които не са обект на настоящия текст.

ЛИТЕРАТУРА

Дожић 1907: Дожић, Г. Сава Хилендарац. Прилог за новију историју српске царске Лавре Хилендара. [Dožić, G. Sava Hilendarac. Prilog za noviju istoriju srpske carske Lavre Hilendarac.] Атина, Атонска библиотека, 1907.

Černý, M., Niševa, B. 2019: Černý, M., Niševa, B. Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец (Богдан Попиванов) в светлината на преписката му (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хиландарец). [Arhimandrit Onufriy Popovich Hilendarec (Bogdan Popivanov) v svetlinata na prepiskata mu (Za edna zabravena redakciya ot cheshkiya monah Sava Hilandarec).] // Černý, M., Niševa, B. ed. *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR. Práce slovanského ústavu, v.v.i. Nová řada sv. 47. Praha, Slovanský ústav AV ČR v. v. i., 2019. 175–205.*